

Бранка Б. Ђурђевић

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

821.112.2.09-31

<https://doi.org/10.18485/filkult.2016.2.ch14>

КУЛТУРНИ ПЕСИМИЗАМ У РОМАНУ *ПЛАНИНЕ МОРА И ДИВОВИ* АЛФРЕДА ДЕБЛИНА

Сажетак

У раду се даје увид у порекло и узроке културно песимистичних идејних струјања и атмосфере у међуратној Европи на примеру научно-фантастичног романа *Планине мора и дивови* Алфреда Деблина. Указује се на начин на који су Први светски рат, светска економска криза из 1929. године, убрзани развој науке и технологије и обновљена жеља за разумевањем односа између историје и будућности утицали на пораст сумње у напредак и цивилизацију. Циљ је да се укаже на превладавајући дискурс културног песимизма овог периода у оквирима научно-фантастичног жанра, на околности настајања песимизма, његове карактеристике и могућности које жанр пружа за разматрање последица скептичног односа према напретку на конкретном примеру наведеног романа.

Кључне речи: будућа историја, економска криза, криза науке, културни песимизам, међуратна Европа, научна фантастика, пропаст цивилизације.

Уводне напомене

Културно-социолошке прилике у Европи између Првог и Другог светског рата се у литератури тумаче у односу на два велика догађаја која су их омеђила и вишеструко обележила – светске ратове, те се тај период посматра као доба краткотрајног примирја и затишја између два наврата до тада невиђеног масовног убијања и уништења. Иако је њихово изоловано тумачење немогуће, постоји потреба да се скрене пажња на јединствени карактер и утицај међуратне атмосфере на интелектуално и уметничко стваралаштво овог периода, проучавајући

поменуте културно-социолошке прилике као један од одлучујућих момената, како генерално у културној, тако и у књижевно-уметничкој историји, а не само као прелазну фазу.

Превладавајућа атмосфера била је песимистичног, па чак и апокалиптичног карактера, а њен битан саставни део представљао је скептицизам према концепту напретка. Просветитељски идеал напретка – идеја да се промене и развој човечанства одвијају искључиво у смеру напретка, односно побољшања (Рајт 2007: 19) – карактерише и савремено доба у западној културној традицији, упркос моралним падовима и хорорима 20. века, док се изнова све више појављују интелектуална струјања која доводе у питање тежњу овом идеалу. Она, међутим, нису јединствена ни у оквирима данашњих технолошких и друштвених промена, нити су била својствена искључиво међуратном периоду. Корене вуку пре свега из антике, а идеја да нове генерације губе смисао за старе, добре вредности и бивају искварене може се чак пронаћи и у религиозно-митолошким текстовима различитих народа. Након Првог светског рата, покушавајући да рационално приступе томе шта су у рату доживели и каква је даља судбина човечанства, поједини интелектуалци проучавају идеје античких историчара и мислилаца и покушавају да саставе светску историју која би обухватала целокупну историју света и на основу које би се могло предвидети шта нам предстоји. Ток историје представљен је као смењивање успона и падова, трулежи и обнављања, пропасти и поновног рађања, а испоставило се, баш као и приликом ранијих бављења оваквим идејама, да последњих пар векова показују симптоме последње фазе суноврата и пропасти.

Овакав концепт историје и песимистични поглед на стање у друштву и култури дошао је понајвише до изражаја у књижевности, те се као погодан пример за истраживање наметнуо роман са тематиком будуће историје. Научна фантастика као жанр, у складу са својим називом, антиципира могуће правце развоја човечанства и изражава одушевљење напретком или пак страх од могућности злоупотребе научних открића и нове технологије, што је доводи у блиску везу са предметом проучавања, односно вером у напредак и недостатком вере – културним песимизмом. Такође, неретко занемарени социолошки аспект научне фантастике пружа увид у људско понашање

и однос према технологији, као и у друштвене односе проистекле из њих, у циљу предвиђања будућности, упозорења својственог дистопијским романима, критике савременог друштва и проучавања разних филозофских и етичких проблема. Од дела Х. Џ. Велса, па све до романа савремених писаца попут Фјодора Березина¹, научна фантастика је покушавала да анализом прошлости и садашњости пружи визију будућних друштвених превирања и конфликта. Аналитичко питање са научно-фантастичним премисама представља полазиште за настанак романа *Планине мора и дивови* Алфреда Деблина: „Шта ће бити са човеком ако настави овако да живи?“² (Деблин 2013: 630). Осврћући се на Велики рат и политичка дешавања у Вајмарској републици, роман развија теорије о људској историји све до 27. века, времену када „није живео више нико од оних који су преживели рат, који се називао светским ратом“³ (Деблин 2013: 13).

Анализи романа ће се у овоме раду приступити из културно-историјског и социолошког угла. Најпре ће бити дат осврт на порекло и могуће дефиниције културног песимизма, а затим и преглед културно-историјских дешавања у међуратној Европи која су посредно или непосредно имала утицаја на развој песимистичне мисли, како код водећих интелектуалаца тога времена, тако и у роману *Планине мора и дивови*. Затим ће бити представљене основне одлике жанра научне фантастике са стављањем посебног акцента на његову подврсту – будућу историју (future history) и анализираће се главни моменти у роману који указују на културни песимизам и утицај међуратне песимистичне атмосфере, испољене у облику будуће историје. Полазна хипотеза је да је друштвено-политичка реалност међуратне Европе условила културно-песимистични поглед на свет који се огледа на исти начин у делима научне фантастике, односно будуће историје, на простору Вајмарске републике.

Тема је већим делом слабо истражена. Од средине 19. века може се пронаћи велики број радова и чланака на тему песимизма,

1 Уп. Beard, Stephen: *Has Ukraine civil war entered the realm of science fiction?* <<http://www.dw.de/has-ukraine-civil-war-entered-the-realm-of-science-fiction/av-17855078>> 16.06.2016.

2 „Was wird aus dem Menschen, wenn er so weiterlebt?“

3 „Es lebte niemand mehr von denen, die den Krieg überstanden hatten, den man den Weltkrieg nannte.“

али се не помиње експлицитно појам културни песимизам (Шмит 2007: 5). Прва дисертација у којој се неко позабавио овим појмом је *Културни песимизам у немачком песништву од 1912. до 1932. године* Курта Валмилера из 1939. године (Шмит 2007: 5). Отада је написано више радова на ову тему из филозофског угла, али се везом културног песимизма и научне фантастике до сада нико није бавио. Бавећи се конкретно овим романима, поједини критичари (Деблин 2013: 644) су заступали мишљење да су романи настали под приметним утицајем културно-песимистичног дела *Пропаст запада* Освалда Шпенглера, а издваја се и анализа романа *Планине мора и дивови* са освртом на *Дијалектику просветитељства* Теодора Адорна и Макса Хоркхајмера⁴, додуше, нешто касније издатог филозофског дела у духу културног песимизма Франкфуртске школе. Циљ овог рада је стога да се подробније позабави везом између културног песимизма и научне фантастике на практичном примеру, а у нади да ће допринети бољем разумевању како међуратног периода, тако и жанра научне фантастике.

Порекло идеје о културном песимизму и дефиниција

Термин културни песимизам настао је тек 1929. године⁵, али се корени идеје о инфериорности нових генерација и неизбежној пропасти као последњем ступњу цивилизацијског развоја могу пронаћи још у антици. Старогрчки песник Хесиод наводи у спеву *Послови и дани* да се цели космос налази у процесу пропадања, почевши од првог златног рода људи, у доба када су богови владали, а људи живели у миру и благостању, преко сребрног и бронзаног рода и кратког периода побољшања – рода хероја, односно полубогова, па све до гвозденог доба, нараштаја људи који живе бедно, не поштују своје претке ни рођаке, нити се стиде неморалних чиновца (Херман 1998: 21-22). Осим код античких Грка, слични концепти постоје и у Библији

4 Уп. Ayahan-Erdogan, Canan (2002): *Die „Dialektik der Aufklärung“ in Alfred Döblins „Berge Meere und Giganten“*.

5 Уп. Bruhn, Wilhelm (1929): *Dostojewski und der Kulturpessimismus der Gegenwart*. Frankfurt am Main: Moritz Diesterweg.

у миту о прогону из Раја, хиндуистичкој митологији, у којој последњи, најмрачнији период представља Кали-југа, као и у кинеским и астечким митовима (Херман 1998: 22), те се идеја може назвати универзалном. Током историје појављивала се у више облика, а скептицизам према развоју технологије и науке који се огледао у веровању да се наведеним развојем ближи крај света постао је мода на преласку из 19. у 20. век, када је међу интелектуалним круговима био заступљен осећај декаденције и нестајања старих вредности, поготово под утицајем филозофа попут Артура Шопенхауера и Фридриха Ничеа. Заратустра, усамљени пророк снажне воље који је из дивљине створио сопствени ред, постао је симбол ничеанске културе, а симбол цивилизације Венеција из *Смрти у Венецији* Томаса Мана – префињена, али искварена и декадентна (Херман 1998: 223).

У покушају да дефинише културни песимизам, Курт Валмилер наводи следеће његове карактеристике: сматра се да се сви облици песимизма заснивају на доживљају кризе; битан предуслов за настанак културног песимизма је померање перспективе са првенства заједнице на наглашавање појединца; могуће последице културно-песимистичних ставова су резигнација и бес, из којих проистиче тежња новом радикалном почетку, за шта предуслов представља циклично схватање историје као код Освалда Шпенглера (Шмит 2007: 28). Културним песимизмом назива схватање да се у садашњости култура налази у стању пропадања, да до сада уопште нисмо имали културу или да је култура измишљотина, заблуда људског духа – распон садржаја термина веома је велики и протеже се од најједноставније критике савремене културе до порицања смисла историје и целокупног историјског развоја (Шмит 2007: 29). Овакав вид песимизма проузроковали су у међуратном периоду пре свега незадовољство исходом рата, економска криза, скептицизам према технологији и покушају састављања светске историје и предвиђања њеног даљег развоја.

Атмосфера у међуратној Европи и узроци песимизма

Културни песимизам и осећај за кризу нису постојали сами по себи, већ су се редовно изнова враћали услед друштвених конфлика-

та, економске кризе, међународних расправа и повремених ратова. После Првог светског рата су у јавности владали несигурност, ирационална анксиозност и осећај губитка.

За време рата било је регрутовано око 60 милиона Европљана. Од тога је 8 милиона убијено, 7 милиона трајно онеспособљено и 15 милиона озбиљно рањено (Кичен 1988: 22). После 1918. почело је преиспитивање вредности и циљева, а поготово међу Немцима је расло незадовољство исходом рата и жеља за радикалним променама. За многе интелектуалце Вајмарска република је већ унапред била озлоглашена и морално банкротирала – чак и пре него што је основана (Штерн 1986: 21). После четворогодишње борбе против свега онога што је у њиховим очима представљало сушту супротност немачком духу, Вајмарска република била је застрашујућа либерална држава – подељена, немоћна, побеђена. (Штерн 1986: 21-22) Од самог почетка су десничарски интелектуалци и политичке партије нападале републику као симбол националног понижења и војног пораза. Одбили су парламентарну демократију као једноставно не-немачку и тражили од власти да смрви левицу, укине провизије Версајског уговора и разоткрије клевете „Новембарских криминалаца“ из 1918. године, који су имплицитно прихватили немачку кривицу за рат (Херф 2002: 20). Овакви ставови допринели су значајно развоју културног песимизма.

Осим великог броја жртава, Први светски рат је за последицу имао и то што је привреда у Немачкој била у стању распадања (Кез/Џеј/Димендберг 1995: 5). Пре рата била је међу најразвијенијим у Европи, али је пораз умногоме ослабио. Успешан је у Вајмарској републици био тек период између 1923. и 1929. године, али је убрзо капиталистички систем почео да се распада након краха америчке берзе октобра 1929, а уследила је и политичка криза – Хитлер је успео да се пробије на изборима септембра 1930, када је НСДАП освојио 107 места у Рајхстагу, за разлику од 12 на претходним изборима (Бојс 2012: 4-5). Економска криза била је, стога, блиско повезана и са политичким стањем у државама и омогућила је стварање погодног тла за изазивање још једног светског рата, чега су се у овом периоду многи и прибојавали.

Битни догађаји који су обележили почетак двадесетог века били су и скоро потпуно уништење Сен-Пјера у Мартинику, Месине у Италији и Сан Франциска у САД-у. Сва три града су уништена у

року од годину дана – први због вулканске ерупције, а друга два због земљотреса (Пранцос 2000: 189). Ово је показало да је природа, упркос технолошком напретку, још увек надмоћнија и да се људска судбина и даље налази у рукама слепих сила које би у било ком трену могле да окончају наше постојање на Земљи. Стога су људи почели да се интензивније баве будућношћу и да разматрају коју ће улогу технологија имати у њој, а коју природа. Постојао је страх, како од нове технологије, тако и од њених недостатака и немогућности контролисања природе. Јохан Хојзинга у свом говору из 1935. наводи како је свет у коме се живи у сваком погледу много боље подучен него што је то био случај у било којем пређашњем периоду историје, те би закључак био да је свет постао мудрији, али глупост у свим својим облицима, раздражена и смешна, зла и трула, није никада „славила такве оргије над светом као данас – као болест друштва мора се посматрати бескрајна глупост нашег времена“ (Хојзинга 1936: 55).

Типичан производ најнижих слојева вануниверзитетске интелектуалне културе и културног песимизма представљале су и Хитлерове књиге у Немачкој. Писало се о болести и пропасти нације и ламентирало се над знаковима пропадања културе. То су биле прве генерације које су одрастале уз културни песимизам, култивисале мржњу према „индустријском капитализму, бездушном либерализму и културној пропасти“ (Херман 1998: 228-9). Једно што се разликовало је било то што су били спремни да докрајче болесну цивилизацију и крену радикално изнова. Желели су да докуче шта ће се даље одвијати на основу проучавања историјских дешавања, те су почеле да се пишу универзалне историје, односно историје целог света. Ту је предњачио Освалд Шпенглер.

Шпенглер је издао 1926. године своје главно дело *Пропаст запада*, у коме је сумирао историјско и културно-песимистичне идеје, додуше, не тако оригиналне како се то мислило (Херман 1998: 233). Западна Европа се према Шпенглеру од 18. века налази у зимској фази. Како би се избегао или макар успорио пад, људи су се окренули површним, оптимистичним филозофијама попут оних Огиста Конта, Херберта Спенсера и Карла Маркса, које су, према његовом мишљењу, већ оповргли мислиоци попут Шопенхауера, Вагнера и Ничеа (Херман 1998: 237). Упркос вери у културу и критиковању цивилизације

из националистичког угла, Шпенглер модерну културу није назвао аријевском ни тевтонском, односно германском, већ фаустовском јер је као Фауст тежила знању и промени. Њен главни производ – наука – само је конкретизација неукротиве западне воље, која се истовремено усмерава ка остатку света више механички него органски (Херман 1998: 237-8). Иако су његове теорије с временом дискредитоване, имале су великог утицаја како на друге мислиоце овог периода, тако и на писце, међу којима су и аутори романа за анализу.

Будућа историја

Појам научна фантастика тешко је дефинисати. Он се састоји, једноставно речено, од два елемента: науке (science) и фантастике (fiction). О фантастици Цветан Тодоров пише да се заснива на неодлучности читаоца. Читалац може сам да одлучи да ли је описани фантастични догађај стваран или не. Фантастика према Тодорову има две функције, наиме, друштвену и књижевну, при чему се код многих аутора приликом употребе друштвене функције ради о томе да је за њих фантастично само изговор да опишу ствари о којима се никада не би усудили да пишу реалистично (Тодоров 2010: 150). Према Зорану Живковићу су оно што данас подразумевамо под појмом научна фантастика раније биле утопије и многи други жанрови (Живковић 1983: 11), а Дарко Сувин научну фантастику дефинише као спој отуђења и спознаје, при чему и могућности, тј. сазнања модерне науке играју битну улогу. (Сувин 1965: 554).

Дефинисати научну фантастику постоје теже када се узме у обзир и њено постојање између високе и поп културе. Као што је амерички научно-фантастични писац Теодор Стерџен приметио, барем 90 процената научно-фантастичних дела је заиста уметнички безвредно, али ситуација није ништа боља ни на другим подручјима уметничког, тј. духовног стваралаштва (Живковић 1983: 10). Њено изједначавање са тривијалном литературом је довело до тога да се само мало аутора и теоретичара бави овим жанром, иако су проблеми које обрађује далекосежни и културно критички настројени.

Будућа историја као поджанр научне фантастике је постулирана историја будућности, а термин је сковао Џон В. Кампбел Јр. фе-

бруара 1941. године пишући о роману *Будућа историја* Роберта А. Хајнлајна. Међутим, најамбициозније дело овог жанра настало је пре ковања термина, а то је *Облик ствари које долазе* (1933) Х. Џ. Велса, написано у облику књиге из области историје објављене 2106. године и са многим фуснотама и упутима на дела фиктивних проминентних историчара 20. и 21. века. Узевши у обзир питање од кога Деблин у свом роману *Планине мора и дивови* полази, роман одговара овом поджанровском одређењу. За њега је, па и за жанр, карактеристично то што је критика више упућена садашњости него будућности, али на невероватно далекосежно визионарски начин ову критику успева да изрази индиректно и обмота је у вео културног песимизма.

Друштвене прилике и технолошки напредак у роману *Планине мора и дивови*

Пренасељеност, масовне миграције Африканаца и повећани државни надзор, као и сузбијање слободе грађана уследили су у доба када се више нико не сећа Великог рата. Захваљујући новим технолошким открићима људи напуштају села и бављење пољопривредом и све више настањују градове. Међутим, како је овакав живот далеко од идеалног и како се људске муке настављају и продубљују, формирају се струјања анти-технолошког и националистичког карактера, која осуђују западњачки концепт напретка и константне тежње новом, бољем, напреднијем. Ранијим генерацијама је било довољно да имају хране, одеће, да им је топло и да се умерено забављају. Сада је било јасно да то више није довољно, да људи са запада захтевају много и да им се мора дати и више од тога (Деблин 2013: 21). Свуда су се појавили представници цркава и секти, који су упозоравали на опасности напретка, бестидне светске концерне и њихово погубно, уништавајуће дејство (Деблин 2013: 80). Саосећајност и емпатија су нестали, а заштита слабијих је обустављена. Несрећнике нико више не жали, већ их мрзе. На маргини огромних људских друштава, у великим градовима и организацијама, више није било оних који би се упустили у негу болесних и старих (Деблин 2013: 76).

Диктатор Марке започиње деиндустријализацију у послератној атмосфери скептицизма према машинама, коју наставља и наред-

ни диктатор Мардук. Мардукова страховлада спроводи се на крајње ироничан начин. Он заступа с једне стране жељу за ослобађањем људи од штетних утицаја технологије и насиља проузрокованог њом, док се с друге стране понаша подједнако, ако не и више, насилно и брутално. Наука је настала као последица човекове жеље да контролише природу, како Шпенглер наводи, на фаустовски начин. Мардукова идеологија заснива се на идеји да овакве човекове тежње треба потиснути, па макар и по цену човековог уништења, које би се пак исто тако догодило и захваљујући развоју технологије. Ова контрадикторност и изражени културни песимизам осликавају ставове у међуратној Европи. Чак и његово име алудира на створитеља, нову генерацију која убија своје претке као што то Мардук чини у вавилонској митологији.

Напуштање и поновно насељавање градова и глобализација, које Деблин детаљно описује наводећи многобројне називе места и народа и стављајући акценат тиме на чињенице, пре него на појединачне личности, изражава отуђење у новом светском поретку и шок који влада међу људима. Не постоје друштвено-историјски обрасци на основу којих се може закључити шта ће се збити даље и не постоји никакво значење историје, али се може назрети самоуништавајући образац развоја технологије. Пут којим су људи кренули је пут регресивне утопије. Техника се показала као феномен са сопственом динамиком и Јанусовом главом – с једне стране ствара благостање и олакшавање посла, али истовремено с друге стране изазива и декадентне и регресивне појаве (Зандер 2001: 158). Човечанство ће неизбежно назадовати због људске ароганције и жеље за напретком и технологија се обрађује из угла модерних искустава и страха од неконтролисаног техничког развоја.

Између Европљана, односно запада, с једне стране, где је центар моћи представљао Лондон, и Азијаца, с друге стране, где је предњачио индијско-јапанско-кинески блок сила, избија и тзв. Уралски рат. Сукоб је избио услед проблема пренасељености и замене човека машинама. Азијци су сматрали да људи са запада машинама и новим открићима тлаче остатак становништва планете Земље, те и да машине није могуће зауставити и изменити западњачки мозак. Средства ратовања умногоме подсећају на она искоришћена у

Првом светском рату – хемијска и биолошка средства, између осталог и отровни гасови, користе се у циљу смањивања броја становништва, што је заправо и нагнало западњаке да се упусте у овај подухват. Формирају се и читаве лажне чете, чија је погибија већ унапред предодређена, како би се драстично умањио број људи, чиме војници бивају у потпуности дехуманизовани и послати као „топовско месо“ у рат. Тиме што на овај начин на нивоу радње успоставља везу између процеса технологизације, ефеката дехуманизације и тенденција деиндивидуализације, Деблин учествује у културно-критичкој жалби, која је 1920. година била широко распрострањена, о општој друштвеној и обичајној пропасти, која се свуда може применити и чије је последице за човека још увек тешко прегледати (Кох/Фогел 2007: 190).

Кључни мотив приликом описивања рата представља ватра и његово избијање попут ерупције вулкана. Ватрени зид се уздигао са планине Урал и ширио се, а људи су жртвовали земљу испред себе у нади да ће се ватра проширити према непријатељима. После 1918. године рат и револуција су се услед искустава са почетка двадесетог века доживљавани као ватра и вулкан који се не могу контролисати, а овакво симболичко доживљавање пренело се на значењском нивоу и на саму цивилизацију, која попут вулкана бљује ватру и уништава све око себе. У роману *Планине мора и дивови* овај симбол заузима централно место и појављује се на више места, најпре приликом описивања рата, а касније и на врхунцу заплета када се лава из вулкана користи како би се одледио још један континент за насељење људи, чиме се човек упушта у неочекивани сукоб са природом.

Топљење Гренланда – човек, наука и природа

Културни песимизам заснива се на идеји да је човекова тежња за овладавањем природом опасна и да што више зна, то мање обраћа пажње на све оно што га окружује – били то други људи или природа – и све више му прети уништење. Бављење питањима из области метафизике и филозофије природе навело је Деблина да у први план стави управо конфликт између природе и технологије (Зандер 2001:

154-5). Након што су људи почели масовно да се исељавају из градова и након што је број становника постао критичан, доноси се одлука да се посебном технологијом извади и пренесе лава из вулкана на Исланду како би се отопио Гренланд и тиме створио још један континент на коме би људи могли живети. Међутим, није се рачунало на то да ће се природа побунити и да ће овим чином бити пробужена бића која је чувала хладноћа. Уједно и кулминација у роману, надмоћно се уздижу тела састављена од органског и неорганског материјала и крећу да руше све око себе, симболизујући снагу природе коју је човек покушао да победи. Људи беже у подземне градове у нападу масовне хистерије, где се крију од пробужене неукроћене природе, мада се у више наврата пре тог тренутка истичу знакови који указују на несрећан след догађаја, али то није спречило људе да наставе у својој намери да се настане и на Гренланду. Кајлин, научник који је одговоран за мисију, схвата да је проузроковао катаклизму. При томе превладавају два опречна мотива: хладноћа, која асоцира на аналитичке научне методе, развој машина и технологије, способност дистанцирања, па чак и друштвену отуђеност (Хофман 2008: 164) и с друге стране врелина лаве, која се односи на необузданост масе и прометејски хибрис. Овим се критикују наведени феномени модерног друштва који га воде у пропаст, али се такође провлачи и идеја да треба измирити супротности и спојити оно у очима многих неспојиво како би се преживело. Исконска бића представљају управо спој органског и неорганског, док и научници, који у жељи да им се супротставе себе опремају и модификују најновијом технологијом и после тога заборављају ко су и одакле потичу, као и с којим задатком су се упустили у овај подухват, исто тако садрже у себи како природу, тако и неорганске, вештачки створене делове. Проблем је у томе како их користе, којим циљевима се подређују, што неизбежно води у пад човека и цивилизације и повратак на почетну тачку.

(Не)могућност утопије

Варварско понашање, суноврати хуманости и свеопште уништење које су људи изазвали граде унутар фиктивне универзал-

не историје врхунац регресивног развоја и представљају екстремни израз скептицизма према напретку и културног песимизма. Човечанству је потребно да опише дугачак, заобилазни пут како би много касније стигло на исти циљ (Зандер 2001: 160). Како су то Адорно и Хоркхајмер навели, проклетство незауостављивог напретка је незауостављиво назадовање (Ајахан-Ердоган 2002: 28). Роман се завршава враћањем првобитном начину живота у складу са природом. Монструозна бића и дивови нестају, остављајући за собом рушевине старог света, а нови се гради на основу суживота људи у миру и без технологије. Венаска, оличење природног бића, предводи уједињење природе и људи као рационалних бића којима је потребно да доведу све око себе до уништења како би научили да живе истински у хармонији.

Крај на први поглед делује утопијски, али поставља се питање у којој мери је то и заиста. Деблин је утопију дефинисао као људски план да прекине историју, да искочи из историје и да достигне стабилну савршеност. Овакав крај последица је управо дешавања из људске историје која су човека и довела до тога да се врати на почетак, а историју представља смењивање успона и падова, привидни напредак и привидно назадовање који су заправо само део историјског клаћења тамо-вамо без икаквог циља и сврхе. Свако варварство замењује период хуманости, мира и благостања и сваки утопијски период замењују нова варварства, а у поређењу са космосом, небом, дубинама мора и ерупцијама вулкана, људске тежње делују тривијално и небитно, у чему се огледа егзистенцијално и културно-песимистични аспект романа.

Закључили смо, дакле, да је у међуратној Европи било више узрока песимизма који су утицали на развој његове специфичне подврсте, тзв. културног песимизма. Културни песимизам није творевина модерног друштва, већ је постојао и много раније, али друштвене и политичке околности овог периода су значајно утицале на то да дође до посебног изражаја и самим тим обележи овај кратак временски период. Први узрочник био је Први светски рат, у коме је Европа доживела невиђено разарање и разочарање, ушавши првобитно у рат ентузијастично, а затим схвативши да је букнуо до катастрофалних размера. Након рата људи су се у целој Европи прибојавали

злоупотребе науке и технологије, која би као последицу могла имати уништење читавих народа или чак целог човечанства. Ови фактори који су утицали на развој културног песимизма одразили су се и у књижевности и то нарочито у романима научне фантастике. *Планине мора и дивови* прати идеју о смењивању успона и падова човечанства и на основу ње ствара такозвану будућу историју о томе како би свет изгледао и како би се наш развој одвијао у случају када би људи наставили да се понашају исто као и данас. Почетну тачку представља рат, у којем долази до масовног уништења и повратка у фазу варварства. Многобројни технолошки изуми чешће потпомажу људску тежњу да савлада како природу, тако и друге људе, него што се користе у добронамерне сврхе. Пораст броја становништва, оснивање ауторитарних и социјалистичких држава, поновно проживљавање прошлости и исцрпно бављење њоме, кулминирају у приказу најгоре људске стране – отопљавање Гренланда изазива буђење праисконских бића која руше све око себе, људи су проузроковали уништење природе својом себичношћу. Хипотеза да је овај жанр изузетно погодан за изражавање културно-песимистичних мисли је тиме доказана, а веза са стварним догађајима из међуратног периода назире се вишеструко у роману, што наводи на закључак да је његов циљ заправо културна критика садашњости аутора и исказивање скептицизма према могућности побољшања људске природе и услова живота. Утопија је у роману *Планине мора и дивови* регресивна, односно, људи се враћају на сам почетак и живе у хармонији са природом, те се напредак није показао као истински напредак, већ је само довео до невиђене катаклизме. Тиме се завршава један циклус људског постојања и започиње нови, који ће такође карактерисати успони и падови – без сврхе и циља.

Литература

- Ајахан-Ердоган 2002: Ayahan-Erdogan, Canan (2002): *Die „Dialektik der Aufklärung“ in Alfred Döblins „Berge Meere und Giganten“*.
- Бојс 2012: Boyce, Robert (2012): *The Great Interwar Crisis and the Collapse of Globalization*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Деблин 2013: Döblin, Alfred (2013): *Berge Meere und Giganten*. Frankfurt am Main: S.

Fischer Verlag.

- Живковић 1983: Živković, Zoran (1983): *Savremenici budućnosti*. Beograd: Narodna knjiga.
- Зандер 2001: Sander, Gabriele (2001): *Alfred Döblin*. Stuttgart: Reclam.
- Кез/Џеј/Димендберг 1995: Kaes, Anton, Jay, Martin, Dimendberg, Edward (1995): *The Weimar Republic Sourcebook*. Berkeley: University of California Press.
- Кичен 1988: Kitchen, Martin (1988): *Europe Between the Wars*. London: Longman Publishing Group.
- Кох/Фогел 2007: Koch, Lars, Vogel, Marianne (2007): *Imaginäre Welten im Widerstreit: Krieg und Geschichte in der deutschsprachigen Literatur seit 1900*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Пранцос 2000: Prantzios, Nikos (2000): *Our Cosmic Future: Humanity's Fate in the Universe*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Рајт 2007: Rajt, Ronald (2007): *Kratka istorija napretka*. Beograd: Geopoetika.
- Сувин 1965: Suvin, Darko (1965): *Od Lukijana do Lunjika: Povijesni pregled i antologija naučnofantastičke literature*. Zagreb: Epoha.
- Тодоров 2010: Todorov, Cvetan (2010): *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Službeni glasnik.
- Херман 1998: Herman, Arthur (1998): *Propheten des Niedergangs. Der Endzeitmythos im westlichen Denken*. Berlin: Propyläen.
- Херф 2002: Herf, Jeffrey (2002): *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Хофман 2008: Hofmann, Hannah Maria (2008): *Crisis of the Mythological? The Melting of the Polar Ice in Greenland in Alfred Döblin's "Berge Meere und Giganten"*.
- Шмит 2007: Schmidt, Martin (2007): *Der Begriff Kulturpessimismus*. Leipzig.
- Штерн 1986: Stern, Fritz (1986): *Kulturpessimismus als politische Gefahr. Eine Analyse nationaler Ideologie in Deutschland*. München: dtv.

Branka Đurđević

University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

CULTURAL PESSIMISM IN THE NOVEL “MOUNTAINS SEAS AND GIANTS” BY ALFRED DÖBLIN

Summary

In the paper one gives insight into the origins and causes of the cultural pessimistic thoughts and atmosphere in Europe during the interwar years, using the science fiction novel *Mountains Seas and Giants* by Alfred Döblin as an example thereof. It is pointed out that the World War I, the 1929 financial crisis, the accelerated development of science and technology and the renewed wish to understand the relationship between history and future influenced the rise of doubt in progress and civilization. The purpose of the paper is to analyze the omnipresent discourse of cultural pessimism of this period within the science fiction genre, the circumstances which caused the pessimism to arise, its characteristics as well as the possibilities which the genre offers when it comes to pondering over the consequences of skeptical attitude towards progress.

Key words: future history, financial crisis, crisis of science, cultural pessimism, interwar Europe, science fiction, fall of civilization